

**КНЯЗ ДОНДУКОВ-КОРСАКОВ
И ПОЛИТИКАТА НА РУСИЯ ПО ВРЕМЕ
НА КРЕСНЕНСКО-РАЗЛОЖКОТО ВЪСТАНИЕ
1878-1879 г.**

проф.д-р Нина Дюлгерова

Берлинският конгрес 1878 г. не само преразпределя балканската карта по изгоден за великите сили начин, но и предопределя голяма част от противоречията, сблъсъците и конфликти в тази част на Европа през следващите десетилетия, Разрушаването на Сан-Стефанския идеал, който окриля българите от Мизия, Тракия и Македония в продължение на четири месеца, предизвиква вълна от негодувание, съпротива и желание за отпор и промяна. Създават се комитети "Единство", отправят се апели към европейската общественост, посредством петиционната кампания се търси подкрепата на политици и дипломати, представители на великите сили. Най-ярък израз на своите настроения българите в Македония дават в мемоара до посланиците на Великите сили в Цариград от октомври 1878 г. В него изрично се казва, че Берлинският договор подлага страната "на един порядък, който се осъществи след събитията в Батак, Перушица и др." В тази и други петиции до руския император и представителите на руските окупационни власти се описва и непоносимото положение на македонските българи.

Естествена е и крайната мярка, която предизвестява степента на напрежение и отчаяние сред българското население, останало във властта на турската администрация - въстанието. Това е и кулминацията на борбата на българския народ срещу решенията на Берлинския конгрес. Най-активни се оказват тези райони, в които по време на източната криза от 1875-1876 г. се създават тайни организации и се вдигат въстания. Ръководна роля играят революционните дейци, бивши хайдутини и войводи, както и селяните. Типичен пример е факта, че след освобождението на Кюстендил върху основата на съществуващата преди 1878 г. организация и с помощта на четите на дядо Ильо Марков и Д. Попгеоргиев турската власт в целия район е ликвидирана и се установява българска власт.

Националноосвободителни борби на населението в Царевоселско и Джумайско са най-силни и продължителни. Причина за това са не само близостта

на тези райони до окупираните от руските войски земи, но и по-здравите революционни традиции. Граничните градове Кюстендил и Горна Джумая се превръщат в огнища на съпротивлението на българите от Македония. В тези райони се струпва многобройно количество бежанци от Македония, чети, бивши войводи. Ежедневно в тези райони има сблъсквания с турски гранични отряди, както и тайни преходи на чети и отделни въоръжени българи от вътрешните райони на Македония към княжество България и обратно за действия на македонска територия. Въстанието избухва на 5 октомври 1878 г. и продължава до пролетта на 1879 г.

Постепенно темата Кресненско-Разложко въстание се превръща в една от актуалните проблеми на Временното руско управление и неговия ръководител - княз Дондуков-Корсаков. Както Сан-Стефанския договор, така и Берлинския конгрес гарантират руската окупация на новоосвободените български територии, само великите сили ограничават нейния срок на действие. Проблемът, който е предмет на настоящето изследване е мястото, позицията и ролята на руския комисар във въстаническите действия през есента на 1878-зимата на 1879 г.

Руският императорски комисар има точна оценка за положението в македонските вилаети на Османската империя. Както споменава в доклад до военния министър Д. Милютин, след Берлинския конгрес областта се смята за новозавоювана, новопридобита за Османска Турция¹. Според него това е и основната причина върху нейното население да се излее гнева на мюсюлманите от загубата на войната и от създаването на българската държава. Пословичната анархия, беззаконието и разбойничеството, които са характерни черти на турското управление в Македония още повече се засилват, а това още повече разтърва икономиката и живота на местното население. Т. Страхинов, един от участниците във въстанието свидетелства "Революционният комитет даде решение да се отвори въстание против Турция и по този начин да се попречи на делата на Берлинската конференция"².

Самото въстание налага своя отпечатък върху дейността на руския

¹ Муратов, Документи за дейността на русите по уредбата на гражданското управление в България от 1877 – 1879 г., С., 1905, с. 167

² Кацаров, Г. Кепов, Ив. Документи по Кресненското въстание от 1878 г. С., 1942, с. 43

императорски комисар, върху неговите отношения с руското правителство, с чуждестранните дипломати, с руските му подчинени и българските обществени дейци. Дейността на княза след избухване на въстанието е подлагана на непрекъсната критика както от страна на Петербург, така и от западните държави. Сигнал за тяхната атака е речта му, произнесена при посрещането му в София. В нея той заявява, че желае "да се нарече освободител не само на България, но дай бог и на цяла Македония и Тракия"³ Когато научава, че в Кресна българите удържат победи, той "изявява особена радост и подчертава, че трябва да се засили това похвално дело на българския народ".⁴ Тези думи, а и други негови изявления пред български делегации в подкрепа на борбата на българите срещу Берлинския договор, пасивността му при подготовката на въстанието на територии, заети от руски войски, предизвикват в началото недоволството, а след това и гнева на руския император. Милютин в своя дневник от 17 октомври 1878 г. пише: "Императорът е крайно недоволен. Нашите недоброжелатели, разбира се, ще използват случая, за да надигнат глас против нашите интриги, двуличие и недобросъвестност".⁵

Двете противоположни позиции на официален Петербург и на неговия върховен представител в Княжество България имат своето обяснение, което е в непосредствена връзка с положението на Руската империя в международен план след Сан-Стефано и особено след Берлин.

В периода между Санстефанския договор и Берлинския конгрес руската дипломация е в ситуация на кръгова отбрана, изправена пред избора да отстъпи от решенията в Сан-Стефано или да води война с половин Европа. Русия нито има силите, нито възможностите за подобна авантюра, което предопределя и нейния избор. През този период руската дипломация е безсилна да отстоява границите на Сан-Стефанска България, независимо от очертаващата се безрадостна съдба на населението в балканските вилаети на Османската империя.

След Берлинския конгрес официалната руска политика спрямо Македония се изменя. Руското правителство се стреми да запази и укрепи тези български територии, чиито граници се очертават в Берлин. Руската администрация се

³ Освобождение Болгарии от турецкого иго, т. I – III, Москва, 1967, т. III, с. 277.

⁴ Пак там

⁵ Милютин, Д. Дневник (1878 – 1880) т. III, Москва, 1948 – 1950, с. 99.

стреми да укрепи Княжеството, да създаде условия за по-пълна автономия на Източна Румелия като запази българския етнически облик на областта. В руските планове Македония: присъства като обект, спрямо който трябва да се защитават политическите, религиозните, просветно-културните и др. права чрез прилагане на чл. 23 от Берлинския конгрес. Официалната руска политика, без да си прави илюзии спрямо възможностите на политическите акции и дипломатическата намеса, се ограничава в периодичните демаршове в Цариград за прилагане на чл. 23 и чл. 62 от Берлинския договор спрямо македонските вилаети на Османската империя. Отрицателното отношение на Петербург към въстанието в Македония се дължи не само на изолацията на Русия в международен план. След Априлското въстание и Сръбско-турската война от 1876 г., както и след изтощителната руско-турска война от 1877-1878 г., международните акценти вече не са концентрирани в Европейския югоизток. Още повече, че всяка велика сила, не само Русия, се страхува от въстание, неконтролирано отвън и несъвпадащо с планове на една или няколко от силните държави. "Европейският концерт" произнася своята дума през юни 1878 г. и вече не се нуждае от суфльори, още по-малко от коректори на неговите решения.

С избухването на Кресненско-Разложкото въстание княз Дондуков-Корсаков заема една линия на продължение на руската политика отпреди Берлин. Като убеден либерал и славянофил, за него идеята за обединение на славянството не е лишена от смисъл. Още повече, че потвърждение на тази идея е Сан-Стефанска България. Самото въстание е доказателство за правилността на взетото в Сан-Стефано решение.

От друга страна действителността в Княжеството го подтиква към реална преценка на ситуацията и към вземане на адекватно решение - подкрепа борбата на македонските българи. Неговите действия в тази насока са многостранни, но не и безрасъдни. Той насърчава въстанието, убеден, че то ще осуети прилагането на Берлинските решения. Неговите позиции за политическото положение и задачите на българите не са тайна за редица български дейци като Марин Дринов и Милетий Софийски, а чрез тях и за представителите на комитетите "Единство" и ръководителите на

въстанието. Съществуват многобройни доказателства за връзката между руския комисар и въстаническите дейци, както и за неговата информираност а техните планове и намерения. На няколко пъти се среща с охридския митрополит Натанаил⁶, а софийския владика Мелетий, един от дейните членове на софийския комитет "Единство" му доставя документи, изпратени от мястото на боевете. Доказан принос на княз Дондуков-Корсаков е дипломатическото уреждане на въпроса за задържането в България на пленените турски офицери и войници от боя при Кресна. Въпреки строгата забрана от страна на императора, руският императорски комисар продължава да подкрепя комитетите "Единство" и техните ръководители в Княжеството и Източна Румелия. Резултатът е строгото мъмрене и личното предупреждение от императора, а така също и негативното отношение на голяма част от руското правителство. Князът се стреми да отхвърли обвиненията за пряко участие на руската администрация в Кресненско-Разложкото въстание и посочва като аргумент за въстанието социалната и политическата обстановка в Македония и незавземането ѝ от руските войски след сключването на руско-турския мир. Тази негова позиция, която Дондуков-Корсаков често отстоява в своите доклади до Петербург не успяват да убедят императора и неговото обкръжение. Д. Милотин пише: "Аз откровенно доложих за идващите по всички пътища сведения за двуличния образ на действие, както на княз Дондуков, така и на голяма част от неговите подчинени"⁷. Доказателство за нарастващото недоверие към Дондуков и факта, че на генерал Тотлебен е поверено наблюдението за точното изпълнение на инструкциите на руското правителство по изработването на Търновската конституция.

По време на Кресненско-Разложкото въстание на преден план излиза още един проблем, който е от съществено значение за македонските българи и за решаването на българския национален въпрос след руско-турската война - гръцко-българския църковен въпрос. Той избухва с нова сила в началото на 1879 г. Българската националност е заплашена да загуби не само политическата си свобода, но и своето бъдеще чрез денационализацията

⁶ Кирил, патриарх български. Съпротивата срещу Берлинския договор. Кресненското въстание. С., 1955, с. 238.

⁷ Милотин, Д. Дневник, с. 114.

посредством елинизма. Категоричните и настойчиви искания на македонските българи за религиозни свободи, както и опасността от католицизма, който би засилил влиянието на Австро-Унгария в Македония дават основание на руската дипломация да вземе енергични мерки, за да се урегулира процеса. Руският посланик в Цариград граф Лобанов-Ростовски е убеден да отпрати нота до Портата и Патриаршията, още едно доказателство как конюнктурата надделява над инструкциите от центъра.

Църковният въпрос в Македония е непосредствено свързан с национално-революционните борби и настроения на македонските българи. Той засилва тяхната национална непримиримост, дава стимул за борбата за общобългарско единство, сигурен гарант за благоприятното решаване на църковно-националните проблеми. Този факт е признат и от противниците на Сан-Стефанска България. Френският посланик в Цариград А Фурни в доклад до министъра на външните работи В. Вадингтон пише: "Още вендъж ми стана ясно, че за Ориента религията е националност и че колкото повече нейните представители са независими, толкова повече единството на тяхната националност е силна и се стреми към пълна независимост."⁸

Проблемът за църковното единство на България народ не е подминат и от княз Дондуков-Корсаков. Неговата позиция отново е в противоречие с инструкциите на Певчески мост. Руският императорски комисар не споделя мнението на царския двор, че въпросът за църковното единство на българите може да се реши върху базата на фермана от 1870 г. и от чл. 62 от Берлинския договор. Той е убеден, че Русия трябва да играе ролята на посредник между гръцката Патриаршия и българската Екзархия. Княз Дондуков изтъква в своите доклади нееднократно опасността за руското влияние в региона, която се крие в един успех на католическата пропаганда и на Австро-Унгария сред българите.

Действията на руския императорски комисар предизвикват не само Певчески мост, но и негативната кампания на западноевропейските дипломати. Представителите на Англия, Австро-Унгария и донякъде на Италия и Германия, въпреки различните си интереси са единни в едно - в негативното си

⁸ Французки документи за историята на македонскиот народ, Скопје, 1978, с. 87

отношение към руския княз, както и в желанието си да предотвратят националното единство на българите и да премахнат влиянието на Русия на Балканите. Всяка от великите държави е засегната в своите интереси и всяка една от тях се стреми да компрометира императорския комисар.

Англия, подкрепяща реставраторската политика на Турция, посредством своите представители Дръмонд Уолф и Палгрейв организира яростна кампания против вероятния избор на Дондуков-Корсаков за първи княз на княжество България. Обвинението в аспирации към българския престол спрямо Дондуков се повтаря толкова по-често, колкото възбляжава датата за откриването на Учредителното събрание в Търново. А.Фурниер в свой доклад пише: "Също така, Ваше превъзходителство, тук в приложението ще намерите три копия от докладите на нашите представители в Солун, София и Пловдив. Те съвпадат с твърдението, че българското въстание в Македония и Тракия се подхранва от свещеничеството в София с оръжие, пари и помощ от руските цивилни и военни власти и със задкулистното подбуждане на княз Дондуков-Корсаков, който е очевидно аспирант за княз на България и който иска тази България да е по-голяма, отколкото е предвидено да бъде. В тази насока той подготвя и аспирации и улеснява и раширяването на въстанието в рамките на границите, които трябва да обхване то."⁹ Тази кампания, която е подета и от дипломатите на останалите заинтересовани страни, има успех. Тя принуждава Петербург да направи изявлението, че за български княз няма да бъде избран руски поданик.

От друга страна Австро-Унгария, чиято политика се ръководи по това време от политическите и икономическите аспирации спрямо Македония, се стреми да постави национално-освободителното движение в тази област под свой контрол и да използва въстаническото движение за поддържане на напрежението, което да ѝ послужи евентуално като повод за вкарване на войски там. Началото на австрийската игра в Македония се поставя с преминаването на военното ръководство на въстанието в ръцете на чужди авантюристи и агенти - началник-щаба австрийския военен инженер Валтер Шулце, кореспондент на някои австрийски

⁹ Французки документи за историята на македонският народ ..., с. 95.

вестници, по-специално на антибългарския Politische Corespondenz, членовете на военния съвет П. Павлович, сръбския офицер Ст. Среткович.¹⁰ Не е без значение и обстоятелството, че австрийски агенти, станали членове на софийския комитет "Единство" умело използват противоречията между комитета и местните ръководители по въпросите на стратегията и тактиката на въстанието.

За целите и политиката на Австрия, а така също и за отношението на българите към нея пише в доклада си Ж. Шефер: "Изглежда австрийските комисари тайно кръстосват северна Албания и Македония. Видени са в Битоля и дори във Велес (Куприли). Тяхната цел е да се информират за всичко във връзка с населението, без разлика на изповедание, за състоянието на пътищата, комуникационните връзки, броя на бегълците и въоръжените лица, но най-вече настояват да се запознаят с разположението на населението. Изглежда, че тези агенти в градовете и селата, през които минават не са добре приемани, когато уверяват жителите, че ще им е по-добре под австрийска защита, отколкото под защитата на Русия. Един от тези агенти в Скопие дори беше набит, във връзка с това от един българин."¹¹ След неуспешната акция Виена е една от първите, която обвинява Временното руско управление и по-специално Дондуков в непосредствена подкрепа на въстанието, а така също и в изпращане на руски офицери (като Калмиков) при въстаниците¹². Първото обвинение е неоспоримо. Подкрепата, която оказва на въстанието Дондуков-Корсаков макар и пасивна, отговаря на неговите възгледи, но от друга страна влияе и върху разрастването на въстанието, давайки надежда на въстаниците за подкрепа от страна на Русия. Обвинението за изпращане на руснаци при въстаниците в Македония обаче не отговаря на истината. Според Дондуков-Корсаков само предвидената от Берлинския договор Международна комисия може със своето присъствие и решения в македонските вилаети да успокои

¹⁰ Чочков, Хр. Кресненското въстание в 1878 г. по спомени на П. Урумов- В: Македонски преглед, год. IV, кн. 2, с. 89.

¹¹ Французки документи за историята на македонскиот нарот ..., с.113.

¹² В. "Българин", бр. 140, 23 III. 1879.

населението¹³. Освен това независимо от съчувствието му към каузата на въстаниците и несъгласието му с руската политика спрямо въстанието, княз Дондуков не може да не се съобразява с променилата се в региона обстановка. След изпращането на австрийски войски в Новопазарския санджак и след осъществяване на плана за запазване на българския характер на Източна Румелия, акцентът на неговата политика е поставен върху многобройните и важни дела, свързани с изграждането на Княжество България като модерна държава.

Руският княз винаги се стреми въстанието в Македония да остане лично дело на местното население, с оглед огромния интерес и активност от страна на великите сили. Това определя и забраната му руски офицери и представители на властта да участват в Креснеско-Разложкото въстание. Специално за руския офицер Калмиков, един от ръководителите на въстанието, мнението на Дондуков е, че той е авантюрист, личност, съвършено невежа и нищожна¹⁴. Не случайно Дондуков-Корсаков говори за него: "Какво искате вие? Това е нашият Сенклер!"¹⁵ Сравнението на княз Дондуков е свързано с несъгласието му Калмиков да участва във въстанието, което подобно на поведението на англичанина Сенклер затруднява политиката на руското Временно управление и навлича подозрението на Великите сили в съпричастност на Петербург към българското въстание.

Политическата линия, прокарана от дипломатите на Италия и Германия, е политика на консолидация с дипломацията на една или друга западноевропейска държава. Всяка една от двете държави се ръководи от собствени принципи. Рим не може да преодолее политическата слабост на Италия. В Берлин ситуацията е по-сложна. Целта е да се засилят противоречията между Русия и Австро-Унгария, което да отслаби влиянието на русите в България и да отклони вниманието на Австрия от общогерманските проблеми.

¹³ Сборник метериалов по гражданскому управлению и оккупации в Болгарии 1877 – 79 гг. Под ред.

Н.Р.Овсянного, вып. I – IV, СПб, 1903 – 1907, фып. V, с. 221.

¹⁴ Освобождение Болгарии от турецкого иго, т. III, с.376

¹⁵ Французки документи за историята на македонскиот нарот, с.89.

Управлението на руският императорски комисар в Княжество България е съпроводено през цялото време от непрекъснати дипломатически атаки и политически акции на държавите от “европейския концерт”, чиято цел е дестабилизация и неосъществяване на руските планове в новоосвободените български земи. Тази политика е прокарвана и по време на въстанието в македонските вилаети на Османската империя, които засилват страха от промяна в утвърденото в Берлинския договор балканско статукво.

Избухването и разпространението на Кресненско-Разложкото въстание, подготовката на общо въстание в Македония и общобългарска съпротива поставят на изпитание плановете, поведението и присъствието на Руската империя в региона. От една страна тя прокарва дългогодишна политика на подкрепа на националноосвободителните борби на зависимото население в Османската империя, чиято кулминация са Сан-Стефанските граници на България. От друга страна е ангажирана със спазването на постигнатите в Берлин решения на "европейския концерт".

Плод на тази несъвместимост между действия и задължения са позициите на официален Петербург, действията на руския императорски комисар в Княжеството, както и надеждите и очакванията на ръководителите и участниците в Кресненско-Разложкото въстание за помощ и официална подкрепа за решаването на тяхната справедлива кауза.

Нещо повече, поведението на княз Дондуков-Корсаков по време на въстанието и след него е още едно доказателство за факта, доколкото инструкциите отдалече, съчетани с налагащите се от обкръжаващата действителност обстоятелства, водят до конкретни решения, влизащи в противоречие с указанията от центъра. Като цяло теоретичните постановки и стратегията в голямата игра отстъпват пред конкретните детайли и личностното присъствие в балканската конюнктура.